

ПРАВО НАРОДІВ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОТИДІЯ СЕПАРАТИЗМУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ*

Проаналізовано міжнародно-правове закріплення права народів на самовизначення та труднощі, що супроводжують його реалізацію. Розглянуто останні тенденції у міжнародному праві щодо протидії сепаратизму та можливість застосування норм міжнародного кримінального права щодо сепаратистів.

Ключові слова: сепаратизм, самовизначення, суверенітет, тероризм, етнос.

Кресин А.В. Право народов на самоопределение и противодействие сепаратизму в международном праве

Проанализировано международно-правовое закрепление права народов на самоопределение и сложности, сопровождающие его реализацию. Рассмотрены последние тенденции в международном праве относительно противодействия сепаратизму и возможность применения норм международного криминального права в отношении сепаратистов.

Ключевые слова: сепаратизм, самоопределение, суверенитет, терроризм, этнос.

Kresin Oleksiy. The right of peoples on self-determination and action against separatism in international law

The international legal basis of the people's right on self-determination and complications with its realization are analyzed. The last tendencies in the international law against separatism and the possibility of applying the norms of international criminal law towards separatists are considered.

Key words: separatism, self-determination, sovereignty, terrorism, ethos.

Закріплення права народів на самовизначення у другій половині ХХ ст. стало, з одного боку, прогресивним кроком, оскільки дало підстави колоніям та етнічним групам домагатися незалежності і на власний розсуд організувати свій економічний, соціальний і культурний розвиток. Однак, з іншого, воно створило передумови для легітимації сепаратистських рухів, що призвело до низки збройних конфліктів у всіх регіонах світу. Тому розробка правових інструментів протидії сепаратизму в глобальному масштабі є одним з актуальних завдань міжнародного права.

В якості юридично обов'язкового принцип на самовизначення був закріплений у Статуті ООН. Ст. 1 встановлює, що ООН «розвиватиме дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів...»). В ході тривалих дискусій у 1966 р. його вдалося закріпити в ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні

© КРЕСІН Олексій Веніамінович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках наукового проекту «Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві» в межах державної цільової програми «Гуманітарні технології як чинник суспільних перетворень в Україні»

права і розкрити його зміст. Так, усі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ у жодному випадку не може бути позбавлений належних йому засобів існування. При цьому всі держави, які підписали пакт, повинні заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право.

Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам ООН 1960 року підтвердила невід'ємне право на повну незалежність і свободу народів усіх колоніальних країн та інших несамоврядних територій. У ній стверджувалося, що усі народи мають право на самовизначення і через це вони вільно встановлюють свій політичний статус і здійснюють свій економічний, соціальний і культурний розвиток. При цьому недостатня політична, економічна і соціальна підготовленість у сфері освіти ніколи не повинні використовуватися як привід для затримки досягнення незалежності.

У Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. зазначається, що через принцип рівноправності і самовизначення народів, закріплені у Статуті, всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право відповідно до положень Статуту. При цьому ніщо в цій Декларації не повинно тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які вели б до розчленування або до часткового чи повного порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних і незалежних держав, що діють з дотриманням принципу рівноправності і самовизначення народів...; і, внаслідок цього, мають уряди, які представляють весь народ, що належить до даної території, без розрізнення раси, віросповідання або кольору шкіри. Також держава, яка підписала Декларацію, повинна утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої держави або країни».

Відсутність єдиного підходу до розуміння народу перетворює принцип самовизначення народів на джерело сепаратистських конфліктів у різних країнах світу. Можна згадати про рішення Верховного Суду Канади про односторонній вихід провінції Квебек зі складу федерації. Суд постановив, що квебекці не є колонізованим народом, а їх права не порушуються, тому вони не можуть посилалися на принцип самовизначення народів. Водночас він також визнав, що навіть якщо б не було жодного права на односторонній вихід за міжнародним правом, то успіх такої спроби залежав насамперед від міжнародного визнання чи фактичного визнання сецесії міжнародною спільнотою¹. Верховний Суд також зазначив, що Квебек не може вийти в односторонньому порядку, якщо це означатиме, що умови сецесії

будуть диктуватися ним іншим суб'єктам канадської федерації, незважаючи на те, наскільки самі квебекці підтримують ідею відділення. Водночас він визнав, що якщо таких квебекців буде більшість, то це буде сигналом, який не може бути проігнорованим іншими провінціями та федеральним урядом Канади. Обидві сторони повинні бути домовлятися про правові механізми сецесії².

Аналогічну думку щодо вирішального значення міжнародної підтримки нових держав висловлює М. Стеріо, який ставить можливість реалізації права на самовизначення за наявності усіх можливих підстав у залежність від наявності у народу, що прагне незалежності, підтримки з боку найбільш впливових держав³. Іншими словами, відсутність єдиного підходу до розуміння права народів на самовизначення перетворює сепаратистів, які прагнуть незалежності для власної території, в предмет маніпуляцій як з боку внутрішніх політичних сил, так і зовнішніх – сусідніх держав, регіональних і міжнародних організацій.

Що стосується регулювання на міжнародному рівні безпосередньо сепаратизму, то вперше у назві міжнародного договору він згадується у Шанхайській Конвенції про боротьбу з тероризмом і екстремізмом⁴, підписаній у 2001 році. У ст. 1 сепаратизм визначається як будь-яка дія, спрямована на порушення територіальної цілісності держави, в тому числі на відділення від неї частини її території, або дезінтеграцію держави, що здійснюється насильницьким шляхом, а рівно планування і підготовка такого діяння, сприяння його здійсненню, підбурювання до нього. Для боротьби з цими негативними явищами сучасного світу сторони вживають заходів, які можуть виявитися необхідними, у тому числі, у відповідних випадках у сфері національного законодавства, для забезпечення того, щоб тероризм, екстремізм і сепаратизм за жодних обставин не підлягали виправданню з міркувань виключно політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного або іншого аналогічного характеру і тягнули за собою покарання відповідно до ступеня важкості (ст. 3). Для цього взаємодія між центральними компетентними органами сторін у рамках даної Конвенції здійснюється у двосторонньому і багатосторонньому форматах на основі запиту про надання сприяння, а також шляхом інформування про ініціативи центрального компетентного органу однієї з Сторін (ст. 8).

Якщо регіону, що прагне повної незалежності, та центру не вдається досягти взаєморозуміння щодо врегулювання конфлікту, то він переходить у фазу збройного протистояння, в ході якої вичинається ряд злочинів, що є предметом міжнародного кримінального права. Після завершення Другої світової війни у міжнародному праві злочини проти миру і безпеки людства почали розглядатися як «міжнародний злочин» (ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу). У відповідності з Визначенням агресії 1974 року стан міжнародного миру має місце за відсутності воєнних дій де-факто. Таким чином, стан миру як охоронюване міжнародним правом

благо являє собою такий стан, який характеризується відсутністю юридичного стану війни і фактичних воєнних дій між державами (групами держав). Безпеку людства слід розуміти як стан захищеності невизначеного кола осіб від будь-яких загроз, що посягають на їх життєво важливі інтереси, тобто загрожують фізичному існуванню людства загалом чи будь-якої його демографічної групи. При цьому безпека людства зовсім не пов'язана з фактом наявності чи відсутності юридичного стану війни чи збройного конфлікту. Так, акти геноциду здійснювалися не лише в ході воєн, а й в періоди миру, як це було в Кампучії та Руанді.

Ще однією родовою групою злочинів проти миру і безпеки усього людства є воєнні злочини. Як правило, безпосереднім об'єктом воєнних злочинів є загальновизнані принципи, що охороняються міжнародним правом, інтереси дотримання правил ведення збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру. Воєнний злочин має місце під час збройного конфлікту, тобто або за наявності фактичного стану війни між державами, або при внутрідержавному збройному конфлікті. В одному з рішень Міжнародного трибуналу по Руанді зазначалося, що «індивіди усіх рангів, залучені до збройного конфлікту як в якості воєнного командування, так і не в цій якості... можуть підлягати відповідальності за здійснення воєнних злочинів лише в тому випадку... коли встановлений зв'язок між ними і збройним конфліктом»⁵.

Зважаючи на виняткову небезпеку низки злочинів з міжнародного кримінального права у 1968 році була прийнята Конвенція про незастосування строку давності до військових злочинів і злочинів проти людства. Згідно з документом жодні строки давності не можуть встановлюватися при здійсненні низки злочинів проти миру і безпеки людства.

Ці злочини часто супроводжують акти агресії. Лише за підсумками Першої світової війни було прийнято низку документів, в яких юридично заборонялася агресивна війна або пропонувалася така заборона, зокрема Паризький пакт про відмову від війни як інструменту національної політики 1928 року. Найбільш вагомий вплив на розвиток концепції злочинності агресивної війни мало створення і діяльність Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу, ст. 6 Статуту якого перераховувала такі злочини проти миру, як: планування, підготовка, розв'язання чи ведення агресивної війни, а також участь в загальному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з перерахованих вище дій. У Статуті також вперше було закріплено принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за здійснення будь-якого акту агресивної війни.

Однією з цілей ООН є не лише підтримання міжнародного миру і безпеки, але і «придушення актів агресії або інших порушень миру» (ст. 1 Статуту ООН). Водночас у Статуті не міститься визначення агресії як злочину за міжнародним правом, що тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність. Лише у ст. 39 йдеться про право Ради Безпеки ООН визначати «існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії».

Вперше перелік дій, які вважаються проявами агресивної війни, було надано у Визначенні агресії⁶, прийнятому у 1974 році. Ст. 1 визначає агресією як застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави або будь-яким чином, несумісним із Статутом ООН. У ст. 3 уточнюється, що незалежно від оголошення війни актами агресії вважаються:

– вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація чи анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

– бомбардування; блокада портів або берегів; напад на сухопутні, морські чи повітряні сили іншої держави;

– застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за домовленістю з державою, що їх приймає, у порушення умов договору або їх перебування після закінчення дії угоди;

– засилка державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави тощо.

Крім того, жодні міркування політичного, економічного, воєнного чи іншого характеру не можуть слугувати для виправдання агресії. Агресивна війна є злочином проти міжнародного миру і передбачає міжнародну відповідальність. А будь-які територіальні набуття чи особлива вигода, отримані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними (ст. 5).

Сучасні документи міжнародного права прямо визначають мир і мирне існування держав основними об'єктами посягання на осіб та установи, що користуються міжнародним захистом. У Конвенції про осіб, які користуються міжнародним захистом, зазначено, що злочини проти дипломатичних агентів та інших осіб, які користуються міжнародним захистом, загрожують безпеці цих осіб, створюють серйозну загрозу підтриманню нормальних міжнародних відносин, необхідних для співробітництва між державами. До таких осіб згідно ст. 1 Конвенції належать глава держави, голова уряду або міністр закордонних справ, що перебувають в іноземній державі та члени його сім'ї; 2) будь-який представник чи посадова особа держави, або будь-яка посадова особа, яка має право у відповідності з міжнародним правом на спеціальний захист. Це, зокрема, персонал дипломатичних представництв.

Найбільш детальний перелік злочинів проти людства визначено у ст. 7 Римського Статуту, серед яких у контексті сепаратистських конфліктів варто згадати вбивство, винищення, депортація або насильницьке переміщення населення; ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи; тортури; переслідування будь-якої ідентифікованої групи чи спільноти за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, тендерними або іншими мотивами; насильницьке зникнення людей.

У сепаратистському конфлікті, який перейшов у збройну фазу, часто беруть участь найманці, які воюють переважно на боці неурядових сил. Поняття найманства визначено у ст. 47 Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни і має ознаки: 1) особа не є громадянином держави, що бере участь у збройному конфлікті, або не проживає постійно на території цієї держави; 2) особа не направлена для виконання офіційних обов'язків; 3) особа діє з метою отримання матеріальної винагороди.

Однак основною складністю у застосуванні міжнародного кримінального права в контексті сепаратистського конфлікту є те, що досі у міжнародному праві не знайшла свого відображення поява нового типу війни – «гібридного», яка ведеться не тільки суб'єктами міжнародного права – державами, а й різноманітними нерегулярними збройними формуваннями.

Отже, брак міжнародного регулювання процедури реалізації права народів на самовизначення сприяє діяльності сепаратистських рухів і призвів до появи низки міждержавних суперечок, що супроводжуються актами агресії та спробами дестабілізації внутрішньої ситуації держави ззовні. Очевидно, що назріла потреба прийняття міжнародної конвенції з сепаратизму, яка повинна закласти правову основу для створення нових держав. Вона повинна визначити необхідні умови для цього процесу, зокрема такі, як механізм підготовки, проведення і підрахунку результатів референдуму, який повинен передбачати його відкритість, рівність, формування відповідної організаційної структури тощо. Важливим розділом такої конвенції має стати врегулювання процесу легітимації результатів плебісциту: правове оформлення відносин між центром і регіоном у період до отримання незалежності останнім та особливості взаємодії між державою та новим утворенням у ході перехідного періоду. Не менш важливим є закріплення механізму міжнародного визнання новоствореної держави. Прийняття такої конвенції дасть змогу врегулювати ситуацію з невизнаними територіями та перешкодить використанню сепаратизму для виправдання вручення у внутрішні справи суверенної держави, агресії та анексії чужих територій.

1. Reference re Secession of Quebec [1998] S. C. R. 217, para 154-155. 2. Там само. – С. 151. 3. *Sterio M.* On the right to external self-determination: Selfistans, secession, and the great powers' rule / *M. Sterio* // *Minnesota Journal of International Law.* – 2010. – Vol. 19. – P. 137-176. 4. *Шанхайская* Конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, Шанхай, 15 июня 2001 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1168301&subID=100064359,100064363#text>. 5. *Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana.* Case № ICTR 95-1. 21 May 1999. 6. *Определение* агрессии, утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.